

Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

(2020) Cilt 04, Sayı 08, s. 180-192

Sekülerleşme ve Sekülerizasyon Kavramlarının Birbirinden Ayrıştırılması

Kavramların Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Dönüşümü

M. Tacettin Kutay^a

Özet

Saeculum kökünden gelen dört kavram, Seküler, Sekülerizm, Sekülerleşme ve Sekülerizasyon arasındaki farklar makalede ortaya konulmuştur. Söz konusu kavramlar arasında özellikle Sekülerleşme ve Sekülerizasyon kavramları arasında ayrıntılı bir ayrıma gidilmiştir. Bu iki kavram özellikle Türkçe literatürde sıkça birbiri ile karıştırılmaktadır. Makalenin yazılış maksadı ve temel motivasyonu özellikle sekülerleşme ve sekülerizasyon kavramları arasında Batı dillerinde yapılan ayrımın bir benzerine Türkçe literatürde rastlamıyor oluşumuzdur. Sekülerleşme ve Sekülerizasyon kavramları ile ifade edilen süreçler arasındaki farklar, süreç aktörleri, dönüşümlerin ihtiyaç duydukları süreçler tartışılmıştır. İkinci bölümde kavramların tarihsel dönüşümüne yer verilmiştir. Bu sebeple literatür taraması yapılarak kavramların 17. Yüzyıl'da ortaya çıkışından günümüze hangi anlamlarda kullanıldıklarına yönelik bir analiz yapılmıştır. Çalışmanın sonucu, her iki kavramın da aynı kökten türetildiğini, bu sebeple zaman zaman birbiri yerine kullanılmış olsalar da, söz konusu sahada yazılan eserlerin 19. Yüzyıldan sonra belli bir ayrıma varıldığını ortaya koymaktadır. Makalenin bir diğer sonucu da, sekülerleşme ve sekülerizasyon kavramları arasındaki farkın yalnız anlamda yer almadığı, aksine yapısal ve süreç farklılıkları olan, bu sebeple birbiri ile karıştırılması mümkün olmayan kavramlar olduğudur.

Anahtar Kelimeler

Sekülerleşme
Sekülerizm
Seküler
Sekülerizasyon

^a Dr. M. Tacettin Kutay, Türk-Alman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Araştırma Görevlisi, kutay@tau.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2745-5051

Decomposition of Secularisation and Secularization Concepts

The Emergence and Historical Transformation of Concepts

Abstract

The differences between the four concepts, Secular, Secularism, Secularization (Säkularisierung) and Secularization (Säkularisation), which come from the root of the Saeculum, are presented in the article. A detailed distinction was made between the concepts in question, especially between the concepts of Secularization and Secularization. These two concepts are often confused with each other, especially in the Turkish literature. The purpose of writing and the main motivation of the article is that we do not encounter a similar distinction between the concepts of secularisation (Säkularisierung) and secularization (Säkularisation) made in Western languages in the Turkish literature. The differences between the concepts of secularization and secularization and the processes expressed, the process actors, the processes that the transformations need are discussed. In the second part, the historical transformation of the concepts is given. For this reason, a literature search has been made and the meanings of the concepts since their emergence in the 17th century have been interpreted. The result of the study reveals that both concepts are derived from the same root. For this reason, both concepts are confused with each other, but after the 19th century a definite distinction has emerged in the literature. Another conclusion of the article is that the difference between the concepts is not solely included. On the contrary, there are deep structural differences between concepts and process differences in the operational phase. For this reason, it is a necessity to distinguish both concepts from each other.

Keywords

Secularization
Secular
Secularism
Church Property

GİRİŞ

Sekülerleşme, Auguste Comte'dan günümüze değin yoğun şekilde tartışılan bir kavramdır. Niklas Luhmann, Comte ile başlayan bu tartışma sürecinin bir şekilde normatif bir zeminde yürüdüğü ve bu normatif duruşun bilimsel karaktere zaman zaman zarar verdiği altını çizer. Bununla birlikte normatif de olsa bir tartışma yürütebilmenin yolu, üzerinde tartışılacak kavramların sağlıklı bir şekilde ortaya konmuş olmasından geçmektedir. Türkçe'de sekülerleşme ve laiklikten bahisle kaleme alınan eserlerin önemli bir kısmında bir kavram karmaşasının hâkim olduğu görülmektedir. Sekülerleşme teorilerine yaklaşım bu sebeple ciddi meyveler vermekten uzaktır. Bu makalede ortaya konulmaya çalışılan şey, Batı modernleşmesinin ayrılmaz bir parçası olan sekülerleşme kavramını, kendisi ile iç içe geçmiş olan kavramlardan ayırıştırma çabasıdır. Bunu yaparken kavramların ortaya çıkış ve dönüşüm süreçlerine de atıfta bulunulmaya gayret edilmiştir.

KAVRAMSAL AYRIMLAR & KAVRAMSAL TARTIŞMALAR

Saeculum ve Saecularizatio kökünden türeyen farklı kavramların çeşitli konular hakkında ele alınan metinlerde, ekseriyetle birbiri ile karıştırıldığına tanık olunmaktadır. Buna karşın birbirinden farklı karşılıkları olan söz konusu kavramlar arasında bir ayrıma gitmek zaruridir. Bahse mevzu kavramlar Seküler, Sekülerizm, Sekülerleşme ve Sekülerizasyondur.

Doksanlı yıllarla birlikte haklarında giderek daha yoğun şekilde yazılmaya başlanan seküler kökenli kavramlar hakkında açık bir ayrıma gitme talebini en yüksek şekilde dillendiren ilk yazar Jose Casanova'dır. Casanova, seküler, sekülerleşme ve sekülerizm kavramları arasında bir ayrıma gitmeyi zaruri görmektedir(Casanova, 2007, S.29) Bununla birlikte sekülerizasyon kavramı Casanova tarafından zikredilmez. Bu durum, Casanova'nın söz konusu makalesini İngilizce olarak kaleme almış olması ve bu dilde sekülerleşme ile sekülerizasyon arasında belirli bir ayrımın ortaya konmuyor oluşu sebebiyledir. Casanova'nın birbirinden tefrik edilmesini talep ettiği üç kavram Latince "Saeculum" (çağ, devir, zaman) kelimesinden türemiş, benzer tınıya sahip kelimeler olsalar dahi, ıstılahi karşılıkları birbirinden son derece farklı kavramlardır.

Casanova'ya göre seküler kavramı modernitenin merkezinde yer alan, teolojik-felsefi, hukuki-politik ve kültürel antropolojik bir kategoride değerlendirilebilecek bir kavramdır. Bu kavram ile ortaya ifade edilen şey, hakikatin tespit ve kodifike edilmesinde kullanılan yoldur. Modern dünya meşruiyet kaynağını seküler kavramının ifade ettiği temelde bulur. Modern hakikat algısı seküler kavramı üstüne bina edilir. Casanova, günümüzde bu kavram ile iştilgal eden yazarlar arasında var olan bir takım farklılıklara rağmen, seküler kavramına yaklaşımda paralellikleri olduğunun altını çizer. Bu yazarlar arasında Karl Löwith, Hans Blumenberg, Charles Taylor, Talal Asad, John Milbank gibi isimleri zikretmek gerekir. Mezkûr yazarların ortaya koyduğu paralellik, modern gerçeklik algısının meşruiyetini dinde bulmadığı ve dinin modernleşme ve dönüşme safhasında da söz konusu kabulün değişmediği kabulüdür. Özetle seküler, dünyaya din dışında bir bakış açısıyla ve ladini kaynaklarla yaklaşmak, dünyayı din haricinde bir perspektifle yorumlamak anlamına gelen bir kavramdır.

Sekülerleşme kavramı ise ampirik-tarihsel bir kavramdır. Bu kavram, Batı toplumu, Yeni Çağ'ın ilk dönemlerinden itibaren bir dönüşüm ve başkalaşım süreci içine girmiştir. Sekülerleşme bu süreci ortaya koyan bir kavramdır. Bu dönüşüm ve başkalaşım, bir yanıyla zihni bir dönüşümü ifade ederken bir diğer yanıyla kamusal alana ait bir dönüşümü ifade eder. Kilise'ye ait kurumlar ile Kilise dışı dünyevi kurumların birbirinden ayrışması ve Kilise'nin sosyal hizmetler gibi sahalarından çekilmesi ve bu sahaların din dışı merkezler tarafından ladini şekilde idare edilir hale gelmesi sürecini ortaya koyan kavram sekülerleşmedir. Sekülerleşme teorilerinin ittifakla kabul ettikleri hakikat, söz konusu sürecin Avrupa merkezli bir süreç olduğu gerçeğidir. Avrupalı dinamikler ile ve bu kültür topluluğuna ait olarak ortaya çıkan sekülerleşme, modern dünyanın ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilerek buradan dünyaya yayılmıştır. Sakral dönemleri eski dönem, seküler devirleri ise modern dönem olarak adlandırmak bu yatkınlık sebebiyledir. Özetle sekülerleşme süreci, modern öncesi dönemden moderne geçiş sürecini, seküler olmak ise modern öncesi ile modern arasındaki sınırı çizen hat olarak kabul edilen kavramlardır. Hermann Zahel'e göre sekülerleşme, günümüz dünyasını, günümüz insanının kültür şuurunu, siyasi ve fikri olarak hangi noktada durduğunu ve hayat pratiklerini ortaya koyan en temel kavramdır (Brunner, O. Conze, W. Koselleck, R. 1972, S.789). Casanova, sekülerleşmenin yol açtığı en temel dönüşümün, dinin özel hayata ait bir kavrama dönüşmesi

ve böylelikle dinin ve dini olan şeylerin kamusal alandan ötelenmesi olduğunu ifade eder. Din bu mahiyet değiştirmesi sebebiyle günümüz dünyasında sürekli önemsizleşmektedir. Bu güne kadar öne sürülen sekülerleşme teorilerinin hemen hepsi bu tezi tasdik etmektedir ve bu kabul günümüze değin bu şekilde kabul edilegelmiştir (Casanova, 2007, S.30). Kısaca sekülerleşme kavramı, dünyevileşme fenomenini ifade eden bir kavramdır. Dolayısıyla sekülerleşme ile sekülerleşme arasında da bir ayrıma gitmek zaruri hale gelmektedir. Sekülerleşme dünyevileşmenin bir yönü olan, dinin kamusal alandan ötelenmesi dolayısıyla meydana gelen veçhesini ifade eder. Buna mukabil sekülerleşme, fertlerin din ile aralarına mesafe koymaları ve bireysel yaşam tercihlerini seküler bir merkez üstüne bina etmeleri anlamına gelmektedir.

Almanca literatürde sekülerleşme kavramına alternatif teşkil eder mahiyette kullanılan kavramlar Avusturyalı siyaset bilimci Helmut Hasslinger tarafından şu şekilde tespit edilmiştir: Sekülerleşme (Säkularisierung), Sekularizasyon (Säkularisation), Fanileşme (Profanisierung), Dünyevileşme (Verweltlichung), Kilise'den kopma-koparma (Entkirchlichung), Hıristiyanlık'tan ayrılma (Entchristlichung), Hıristiyanlıktan uzaklaşma (Dechristianisierung), Büyünün bozulması (Entzauberung), Antiklerikalizm (Antiklerikalismus), Kirchenfeindschaft (Kilise Karşıtlığı), Kutsalsızlaştırma (Entsakralisierung), Mezhepsizleştirme (Entkonfessionalisierung), Dogmasızlaşma-Dogmasızlaştırma (Entdogmatisierung), Dünya üstü-üstün olanın terki (Transzendentenverlust), Dünyanın geri kazanımı (Entleihung der Welt) (Haslinger, 2010, S.9). Elbette pek çoğu sekülerleşme kavramı ile doğrudan alakalı olmayan bu kavramların mezkûr kavramın yerine kullanılmış olması, konu hakkında yazılan eserlerde hâkim olan karmaşayı gözler önüne sermektedir. Dikkat çeken en önemli husus, sekülerleşmeden bahisle kullanılan kavramların büyük oranda Hıristiyanlık ve Kilise karşıtı bir pozisyondan ele alınmış olduğudur. Sekülerleşme, yerine birçok kavramın ikame edildiği bir kavram iken, aynı zamanda literatürde çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Alfred Rammer ve Hans Horst Schrey paralel bir yorum yaparak sekülerleşmenin eskiden kutsal kabul edilen "dînî" yerine din dışı şeylerin kutsanması anlamına geldiğinde ittifak ederler (Rammer, 2010, S.235). Dolayısıyla sekülerleşmeden kasıtlı yalnızca bir süreci ortaya koyuyor olmanın ötesinde deskriptif bir tanımlama ile de karşı karşıya geliriz. Rammer bu anlamların ötesinde bir anlam yükleyerek sekülerleşmeyi, Max Weber'in tarifi ile "Kişinin kararlarında ve fiillerinde bireyselleşmesi süreci" olarak tanımlar. Weber açısından bu tarif, sekülerleşme kavramını modern döneme ait bir kavram olmaktan çıkartarak kökenlerini antikitede ve eski İsrail'de bulan bir durum haline getirir (Rammer, Age. S.238). Sekülerleşme aynı zamanda sosyolojik bir kategoridir ve "Hâkim din anlayışının dönüştürülerek yeni bir dindarlığın tesis edilmesi" olarak yorumlanmıştır. Bu yorumun en önemli temsilcisi Friedrich Fürstenberg'tir ve Joachim Matthes ile arasındaki tartışmada bu tezi savunur. Matthes'e göre sekülerleşme "Kilise'nin toplumun dışına çıkması ve eş zamanlı olarak da toplumun Kilise'yi terketmesi" sürecidir. Fürstenberg Matthes'in bu görüşünü teyit eder mahiyette, Kilise ve toplum arasındaki mesafenin açılması sonrası yeni bir dindarlık tipinin ortaya çıktığını ve bu ortaya çıkış sürecinin sekülerleşme olarak okunması gerektiğini öne sürmüştür (Rammer, Age. S.239). Bu kabule göre sekülerleşme dinin tasfiyesi ve yok edilmesi demek değildir, aksine dönüşmesi ve oluşan şartlara göre yeni bir din anlayışının hâkim hale gelmesi anlamına gelmektedir. Bu yorum, modern dünyanın yeni bir dindarlık tipine ihtiyaç duyduğu kabulünden hareket eder ve premodern dindarlık tiplerinin modern dünyaya ayak uyduramadıkları için bir form olarak tasfiye edildiğini ancak din kavramının yerini bir şekilde korumayı başardığını önerir. Batı'da sanayileşmenin ilk

dönemlerinde Kilise belirleyici rolünü korumaktadır. Sanayileşmenin ilerlemesi ile bu belirleyicilik giderek yitip gitmeye başlamıştır; zira yeni dinamiklere sahip olan toplumlar bu premodern kurumların premodern disiplinleri ile çekip çevrilemez hale gelmişlerdir. Tasfiye edilen şey, din kurumunun toplumu yöneten yapısal formudur ancak inanç noktasında bir tasfiyeden bahsetmek mümkün değildir. Dolayısıyla, Kilise'nin topluma yön vermediği yeni bir dindarlık tipi tesis edilmektedir.

Sekülerleşmeye yönelik bu kabuller kökenini Emile Durkheim'da bulmaktadır. Durkheim, dini insanlık tarihinin en belirleyici faktörü olarak görür. Din, dünya tarihini ekonomik faktörlerden daha fazla etkilemiştir. Durkheim'a göre modern toplumlar dahi dini bir perspektife sahiptir ve alışılmış dindarlık tipleri dönüşmüş olsalar da fonksiyonlarını icra etmeyi sürdürürler. Ona göre tarih boyunca çeşitli sosyal rollere sahip olan din kurumu modern gelişmeler ile fonksiyonlarını önemli oranda kaybetmiştir. Ancak, bilim de dahil olmak üzere dünyayı izah eden her kategorinin kökeni dinde yatar. Din, kendisine müracaat etmenin çok basit olduğu bir sosyal gerçekliktir. Bu bakımdan din bütün sosyal kurumlardan daha fonksiyoneldir, zira basit bir yapısı vardır ve kendisine ayak uydurmak son derece kolaydır (Jones, 2013, S.332-334). Basitlik prensibi sebebiyle din asla yok olmaz, ancak form değiştirir. Basit toplumlarda din daha fazla gözle görülür zira kendisini perdeleyecek kurumlar yoktur(Schmidt,2014, S.7). Buna karşın daha kompleks toplumlarda dinin sosyal fonksiyonları göze basit toplumlardaki kadar çarpmaz. Ancak en basit olanından en kompleks olanına kadar bütün toplumlar kutsal olan ile kutsal olmayan ayırımına sahiptir. Sekülerleşme, Durkheim'a göre bu kabulde kökenlerini bulur, zira dünyayı ikiye bölmek dini bir yatknlıktır (Durkheim, 1912, S.56-57).

Sekülerleşme kavramına yönelik "form değiştirmiş dindarlık" tezini bir örnekle ortaya koymak ve form değiştirmiş dindarlıktan kastedilenin ne olduğunu ifade etmek faydalı olacaktır. Sosyal Tarihçi Josef Mooser, 19. Yüzyıl'da dindarlık kalıplarında yaşanan dönüşümü mucize dininden etik dine geçiş olarak adlandırmaktadır. Mooser'e göre bu dönüşüm şu şekilde gerçekleşmiştir(Mooser, 1993, S.144):

Premodern din formu olan "mucize dini" iki temele sahiptir: Ruhbanların manevi rehberliği ve ruhbanlarca öne sürülen din anlatısı. Bu anlatıya göre her Hristiyan bakireden doğan Tanrı'nın körlere şifa verdiği, ölüleri dirilttiği, suyu şaraba çevirdiği gibi nice doğaüstü şeylere inanır. Mucizelere inanan halkın mutlak olarak ruhbanların önderliğine ihtiyacı vardır. Ruhbanlar ise düzenledikleri ziyaret yürüyüşleri ile halkı kutsal mekânlara götürür, bu mekânlarda bulunan azizlerden doğaüstü dileklerde bulunmalarına aracılık eder. Çocuğu olmayanların çocuk, hastaların şifa, çiftçilerin mahsule verim gibi talepleri bu ziyaretlerin temelini teşkil eder. Sanayileşme ve şehirlere göç ise bambaşka bir halk tipini meydana getirmiştir. Bir zamanın çiftçileri fabrika işçisine dönüşmüştür. Bununla birlikte sosyalist hareketler ve sendikalaşma giderek güçlenmektedir. Katolik Kilisesi sosyalist sendikalara karşı pozisyonunu kaybetmemek için "Katolik sendikalar birlikleri" kurmuş ve kendisine bağlı işçileri bu sendikalara üye olmaya teşvik etmiştir. Katolik sendika birliklerinde Hristiyanlara rehberlik etme fonksiyonu ruhbanlardan sendika önderlerine geçmiştir. Bu değişim, inanılan İsa resmini de dönüştürmüştür. Sendikalı Hristiyan'ın inandığı İsa doğaüstü bir kimse değildir aksine mücadeleciler bir devrimcidir; zayıflara yardım eden, haksızlığa başkaldıran, mücadelesinden asla vaz geçmeyen ve elinin emeği ile hayatını kazanan bir marangozdur. Dönüşen bu resim ile mucize dini, etik dine dönüşmüştür. Dolayısıyla Hristiyanlık 19. Yüzyıl'da Kilise içinde de bir sekülerleşme süreci yaşamıştır.

Sekülerleşmenin yeni bir dindarlık şekline doğru bir dönüşüm olduğu yorumuna paralel bir yorum da Peter Berger tarafından yapılmıştır. Berger, Sekülerleşmenin kökenlerini Musevilik'ten Hristiyanlığa, Hristiyanlık'tan ise Museviliğe dönüşüm formlarında bulduğunu iddia eder. Ona göre Museviliğin seyreltilmiş bir formu olan Hristiyanlık bir sekülerleşme ile meydana gelmiş, akabinde zihni bir dönüşüm ile Museviliğe gerileme neticesinde bir dini dönüşüm yaşanmıştır. Musevilikteki ulaşılmaz, aşkın Tanrı fikri, Hristiyanlık tarafından Tanrı'nın bedene bürünmesi inancı ile aşılmıştır. Böylece Tanrı ulaşılır bir Tanrı olmuştur. Sekülerleşme ile kamusal alandan ötelenen Tanrı ise inananları yeniden Tanrı'dan uzaklaştırmıştır. Hristiyanlığın Tanrı'sı Musevilerin Tanrısı gibi erişilmez olmuştur. Berger'e göre bu sekülerleşmenin ta kendisidir (Berger, 1967, S.117).

Alman din bilimci Hartmut Zinser, sekülerleşmeyi form değiştirmiş dindarlık olarak öneren teze itiraz eder. Zinser bu yaklaşımın sekülerleşmeyi Avrupa'ya mahsus ve Hristiyan'ca bir süreç haline getireceğini öne sürerek itiraz eder (Zinser, 2010, S.21). Zinser sekülerleşmeyi modernitenin bir parçası olarak görerek tüm dünyanın bir gerçekliği olduğunu önerir. Neticede Zinser ve kendisinin yorumunu paylaşılanlara göre sekülerleşme, Weber'in Entzauberung (Büyüsüzleşme) kavramı ile ifade ettiği şeydir ve bu kavram modern dünyayı bütünü ile etkisi altına almıştır. Özetleyecek olursak sekülerleşme kavramının dünyevileşme anlamına geldiği konusunda mutlak bir ittifak olmakla birlikte, sekülerleşme ile din arasındaki ilişki hakkında iki ana yorum ortaya konmuş olarak karşımıza çıkar. Bunların ilki, dünyevileşme sürecinin dini tasfiye ettiği ve modern hayatın dışına ittiğini ortaya koyarken, ikinci ve buna karşı çıkan yorum ise dünyevileşmenin dini farklı bir surette yeniden üreterek Modernite'ye uygun hale getirdiği yorumunda bulunur. Ancak bu farklılığa rağmen, sekülerleşmenin toplumsal ve bireysel referans noktasını dini olandan dünyevi olana dönüştüren bir başkalaşım süreci olduğu konusunda yorum farklılığı yoktur.

Seküler kavramların üçüncüsü olan sekülerizm modern-seküler dünya görüşlerinin bütünü neticesinde ortaya çıkan siyasal bir duruştur. Bu özelliği ile sekülerizm, deskriptif bir tarif olabileceği gibi, normatif ideolojik bir devlet programı da olabilir. Dolayısıyla, sekülerizm siyasal duruşun şeklini belirleyen bir durum olarak öncelikli anlamına kavuşur. Sekülerizm, siyasi anlamlarının ötesinde bir pozisyonu da ifade eder. Böylelikle modern bir inanıştır ve bilimsel bir duruşu da ortaya koyar. Bilginin yalnızca bilimsel yöntemlerle elde edilebileceğini savunan duruş da sekülerizm olarak adlandırılmaktadır (Hasslinger, 2010, S.31). Bilimsel sekülerizme göre tabiat bilimleri ile felsefe-teoloji gibi bir şekilde bilim olarak kabul edilen, ancak bilimsel sınıranabilirlik açısından doğa bilimlerinin kurallarını tatbik etmede zayıf olan dallar arasında mutlak bir sınır olmalıdır.

Yukarıda zikredilen kavramlar arasında doğaları itibariyle farklılıklar olduğunun altını çizmek zaruridir. Statik iki kavram olan seküler ve sekülerizm kabul yahut ret edilebilecek iki pozisyonu ifade ederken, sekülerleşme bir süreçtir ve kabul yahut reddetmek bu sürecin varlığını ve gerçekliğini etkilemez. Seküler ve sekülerizm kavramları aynı zamanda normatif bir duruşu da ifade etmektedir. Ancak sekülerleşme ile alakalı tespitler normatif değil, deskriptif bir tespit ile bildirilebilir. Buna karşın seküler - sekülerizm - sekülerleşme kavramları birbiri ile etkileşim içinde bulunan durumları ifade eder. Sekülerizm din - devlet ilişkilerini dönüştürerek, dinin kamusal alandaki etkinliğini daraltan bir pratiği ortaya koyar. Bu durum ise sekülerleşme ile ifade edilen süreci hızlandırırken, sekülerleşme de sekülerizmin taleplerinin her geçen gün genişlediği bir hayat pratiğini ortaya koymaktadır.

Her ne kadar Casanova üç temel kavram arasında ayrıma gitmiş olsa da dördüncü ve mutlak olarak değinilmesi gereken bir kavramı ihmal etmiştir; bu kavram ise sekülerizasyondur. Sekülerizasyon kavramı literatürde sekülerleşme ile sık sık aynı kavram altında değerlendirilir. Bu örnek sekülerleşme bahsinde Hasslinger'in kavramsal tespitlerinde zikredilmiştir. Sekülerleşme kavramının ortaya çıktığı Almanca kültür dünyasında söz konusu ayırım açıkça yapılmaktadır. Buna karşın Almanca sekülerleşme (Säkularisierung) ve sekülerizasyon (Säkularisation) kavramları arasındaki ayırım İngilizce literatürde her iki kavramı sekülerizasyon (Secularisation) ile karşılamak suretiyle ortadan kalkmaktadır. Mezkûr literatürün Türkçe 'ye büyük oranda İngilizceden tercüme edilmiş olması kavramsal farklılıkları ortaya koyacak bir kavramsallaşmanın ortaya konulmasına engel teşkil etmiştir. Sekülerleşme kuramlarına İngilizce kaynaklı yaklaşmanın neticesi kavramsal bir daralma olmuştur.

Sekülerizasyon ve sekülerleşme kavramları, Almanca teolojik literatürün en temel eserleri arasında yer alan *Theologische Realenzyklopädie*'de birbirinden kesin olarak ayrıştırılır (*Theologische Realenzyklopädie*, 1998, Cilt XXIX S.597) "*Sekülerizasyon ve sekülerleşme kavramları literatürde sıkça karıştırılan iki kavramdır. Sekülerizasyon ruhbanların mallarının ve ruhbanlık haklarının ellerinden alınması anlamına gelirken, sekülerleşme dünyevileşme sürecini ifade eden bir kavram olarak sekülerizasyonun ruhunu ortaya koyan bir kavramdır*"^b

Sekülerizasyon ile sekülerleşme kavramlarının birbirinden ayrılmasının zorunlu olduğuna işaret eden bir diğer temel eser Werner Conze'nin kavram tarihi ansiklopedisi *Geschichtliche Grundbegriffe* isimli eseridir. Conze, sekülerleşmeyi Casanova ile paralellik arz eder şekilde izah eder: Sekülerleşme tarihsel-felsefi bir süreçtir. Bu süreç Hıristiyanlıktan uzaklaşma sürecidir ve bu uzaklaşmaya sekülerleşme adını vermek Conze'ye göre uygun olacaktır. Sekülerizasyon ise, manastır hukuku ve devlet-Kilise hukuku açısından anlam ifade eden hukuki bir kavramdır. Bu tanıma göre sekülerizasyon, Kilise'nin mülklerinin, mallarının, hak ve yetkilerinin devlet tarafından hukuki yahut hukuka aykırı biçimde elinden alınmasıdır (Brunner, O., Conze, W., Koselleck, R., 1972, S.790) . Dolayısıyla, sekülerizasyon, geleneksel olarak Kilise'ye ait olduğu kabul edilen taşınır-taşınmaz mallar ile yetkilerin dünyevi kurumlara devri anlamına gelen ve sekülerleşme ile ifade edilen dünyevileşme kavramından çok farklı bir kavramdır; yani sonuçları bireysel ve toplumsal olmaktan ziyade hukukidir. Sekülerleşme ve sekülerizasyon kavramları hakkında yaptığı jeneolojik çalışmalar ile tanınan Hermann Lübbe, sekülerizasyonu "*Bir şeyin, bölgenin yahut kurumun Kilise'nin iktidar sahasından ve ruhani yetki alanından alınması*" olarak tanımlar (Lübbe, 1965, S.23).

İki kavram birbirinden farklı anlamlara geliyor olsa da tarihsel süreç her iki kavram ile ifade edilen süreçlerin sık sık iç içe geçmesine tanıklık etmiştir. Bu, sekülerleşme ve sekülerizasyon kavramlarının günümüzde birbiri ile karıştırılmasına sebebiyet verdiği gibi, geçmişte de kavramsal bir iç içe geçmişliği neticelendirmiştir. Lübbe'nin tespitine göre 19. Yüzyıl'a gelinceye değin müstakil bir sekülerleşme kavramına literatürde rastlanmaz. Lübbe, sekülerleşme kavramının 1770 sonrası hukuki bir terim olarak yaygınlaşan sekülerizasyon

^b „In der Literatur werden noch häufig Säkularisation und Säkularisierung synonym verwendet. Demgegenüber wird hier unter Säkularisation ausschließlich der Übergang von geistlichem Eigentum und Hoheitsrechten in weltlichen Besitz verstanden, während der geistliche Prozess der Verweltlichung unter Säkularisierung abgehandelt wird.“

kavramından türetildiğini öne sürer(Lübbe, 1965, S.23). Jean Bauberot, Lübbe'nin çıkarımını desteklemektedir. Bauberot'ya göre, 1873 yılında ilk defa Ferdinand Buisson tarafından kaleme alınan bir makalede sekülerleşme kavramına değinilmiştir. Buisson “*Yüzyılların ağır hareketi sırasında ve buna bağlı olarak, kamusal hayatın farklı işlevlerinin ayrışmaya, birbirlerinden farklılaşmaya ve Kilise'nin katı vesayetinden kurtulmaya başladıklarına*” işaretle sekülerleşmeden bahsetmiştir (Bauberot, 2014, S.8). Dolayısıyla sekularizasyon kavramının, seküler, sekülerizm ve sekülerleşme kavramlarının kendinden türediği bir kavram olarak tespit edilmesi gerekmektedir. Hal böyle iken, sekularizasyon, diğer kavramların kullanımının yaygınlaşması ile giderek daha az zikredilir hale gelmiştir. Sekularizasyon kavramının aktüalitesini yitirmesinin en önemli sebebi tarihin bir bölümünde vuku bulmuş ve günümüzde kendisinden bahsetmenin büyük oranda mümkün olmadığı bir kavram oluşu sebebiyledir. Vestfalya Barışı ile başlayan ve 20. Yüzyıl'ın ilk yarısına kadar devam eden; akabinde ise en üst noktasına ulaşarak tamamlanan bir hukuki dönüşümü ifade eden bu kavram günümüzde bir karşılığa sahip değildir.

KAVRAMLARIN ORTAYA ÇIKIŞI VE TARİHSEL DÖNÜŞÜMÜ

Seküler sözcüğünün, Latince “*Saeculum*” (yüzyıl, devir, çağ) kelimesinden türediği üzerine ittifak vardır. *Saeculum* kavramının kullanımı geç antik döneme kadar uzanmaktadır. Bu dönemde *Saeculum*, dünyaya ait kimseleri ve eşyayı tanımlamak için kullanılan bir sıfat olarak yazılı kaynaklara geçmiştir. Bu kavram 17. Yüzyıl'a kadar Kilise'nin iç hukuku haricinde bir kullanım ile karşımıza çıkmaz. *Saeculum* kelimesinden türetilen “*Saecularis*” kelimesi, Kilise dışında bir kaynakta ilk olarak, 1743'te Johann Heinrich Zedler'in yazdığı *Universalexikon*'da geçmiştir. Zedler, *saecularis* kavramını “*Dünyevi, dünyevi amaçlı, dünyevi olana adanmış, rubhan olmayan (laie), bir keşiş mezhebine intisap etmemiş sivil*” olarak tanımlamıştır. Zedler'in eserinde, *saecularis* kelimesine ilaveten olarak “*Seculares Cause*” kavramı da yer almaktadır. “*Seculares Cause*” saf hukuki bir kavramdır. Bu kavram ile kastedilen şey, Kilise'ye ait olmayan, dolayısıyla sivil mahkemelerin yargılamasına tabi olan kimse yahut şeydir (Brunner, O., Conze, W., Koselleck, R., 1972, S.791). *Saeculum* kökünden *saecularis* kavramı türetildiği gibi *saecularis* kelimesinden de *saecularisatio* kavramı türetilmiştir.

Saecularisatio kavramının Kilise dışında bir kaynakta geçmesi *saecularis* kavramından yüz sene daha eskiye dayanır. Bu, sekularizasyon kavramının hukuki bir kavram olarak Kilise dışına ilk kez çıkması anlamına gelmektedir. Kavramın ilk defa Vestfalya Barışı görüşmelerinde kullanılmış olduğu hakkında büyük oranda ittifak vardır. Pek çok kaynakta 8 Mayıs 1646 tarihinde Münster'de yapılan barış görüşmelerinde, Fransız elçisi Henri II. d'Orléans Duc De Longueville tarafından *saecularisatio* kavramının açık ve bilinçli şekilde kullanıldığı bilgisi yer almaktadır(H.W. Srtätz; GG. V. Cilt S. 798; Lübbe, 1965, S.23; Rammer, 2000, S.236) ^c. Kavram, Longueville tarafından, barışın bir şartı olarak Protestanlara terkedilecek olan bölgelerde yer alan ve Katolik Kilisesi'ne ait bulunan taşınmazların Protestan derebeylerine devredilmesi anlamında kullanılmıştır. Strätz'e göre söz konusu kavram bu güne kadar yalnızca Kilise'nin iç hukukunda kullanılan bir terim olagelmıştır.

^c Rammer tarihi hatalı şekilde 1648 olarak verir

Buna göre saecularisatio, Kilise hukukunda ruhbanlıktan ayrılarak dünyevi sahaya geçmek anlamında kullanılmıştır. Longueville, Protestan beylerine gönderdiği bir mektupta “Katolik Kilisesi’ne ait toprakların sekülerize edilmesi”ne atıfta bulunmuştur. İlginç olan, Protestanlar namına sekülerizasyon talep eden Longueville’in de bir Katolik olmasıdır. Longueville, sekülerizasyon kavramını kullanırken, yine Kilise hukukunda kullanılan bona ecclesiastica (Kilise’ye ait mal)- bona saecularia (Kilise’nin olmayan mal) kavramından yola çıkmıştır. Strätz’e göre Protestanlar’ın çıkarına bir teklifle ortaya çıkan Longueville, sekülerizasyon kavramını kullanarak Protestanlar’ı üzmüştür. Protestanlar bu kavramın kullanılması sebebiyle kendilerini hakarete uğramış kabul etmiştir; zira dini olanı din dışı bir yere çıkarma anlamına gelen kavramın kullanımı, Protestanları din dışı kimseler olarak önermekle aynı anlama gelmektedir. Protestanları asıl yaralayan ise, anlaşma gereği Protestanlar tarafından Katoliklere bırakılacak taşınmazlar için sekülerizasyon kavramından bahsedilmiyor oluşudur.

Longueville’in Kilise hukukundan devşirerek kullanıma soktuğu sekülerizasyon kavramının matbu bir eserde yer alması 1666 yılında olmuştur. Hukukçu Erich Mauritius’un yazdığı *De secularisatione Bonorum Ecclesiasticorum* (Kilise mallarının sekülerizasyonu) isimli eser, kavramı literatüre sokmuştur. Mauritius’un eseri Almanya’nın en kuzeyinde yer alan Kiel’de yayınlanmıştır. Dikkat çekici şekilde, 1668 yılında Oldenburg’te yayınlanan ve Philipp Anderas Burgolds tarafından kaleme alınan *Notitiae* isimli eserde de “sekülerize etme” ifadesi yer alır (Rammer, 2000, S.801) . Kısa sürede birbirinden uzak iki şehirde yayınlanan iki eserde “Sekülerizasyon” kavramının geçiyor olması Vestfalya barışı ile literatüre giren kavramın tüm kıtaya yayıldığını ve geniş kabul gördüğünü ortaya koymaktadır.

Lübbe’ye göre sekülerizasyon Kilise tarafından gasp olarak görülmüş ve Kilise hukuku açısından hukuka aykırı bir fiil olarak algılanmıştır (Lübbe, 1965, S.24). Kilise, Hz. İsa’dan sonra Kudüs’te kurulan ilk “Havariler Cemaati” ile birlikte bir yatkinlik tesis etmiştir. Buna göre Tanrı’nın Kilisesi, şahsa ait mallar bir yana olmak üzere mal ve mülk edinmeyi bir kurum olarak kendine hak görmüştür. Bu malların nasıl idare edileceği ise Roma İmparatoru Büyük Konstantin’in 313’te Kilise’ye tanıdığı Restitüsyon hakkı ile şekillenmiştir. Buna göre Kilise, kuruma ait malları iç hukuku ile yönetme hakkına kavuşmuştur. Kilise’ye ait emval ve taşınmazlar apostolik kanon ve konsil kararlarıyla “Tanrı tarafından Kilise’ye sunulmuş ve böylece takdis edilmiş” olduğu bu anlayışa göre kesin olarak kabul görmüştür. Bu anlayış Kilise’nin iç hukukunu doğurmuştur. Buna göre Kilise’ye ait taşınır-taşınmaz mallar üzerindeki tek yetki sahibi bölgenin en yüksek Kilise otoritesi olan piskopos aittir (Plöchl, 1960, Cilt 1, S. 101-103). Bu sebeple sekülerizasyon, hükmi bir şahsiyetin malını gasp etmek anlamına geleceği için, Kilise hukuku tarafından yağma olarak kabul edilmiştir. Ancak gasp olarak nitelenmeyecek bir sekülerizasyondan da bahsetmek mümkündür. Bu, Kilise’nin, kurumsal kabulü ve Papa’nın onayı ile taşınır-taşınmaz mallarından vaz geçmesi halinde mümkündür. Bu sekülerizasyon tipinin en tipik örneği, Münster Westfälische Wilhelm Üniversitesi’nin kuruluş safhasında Kilise tarafından verilmiştir. Münster’de bulunan ve Benediktin keşişlik meşrebine ait olan Überwasser Manastır’ı, Piskopos Franz Egon von Fürstenberg’in oluru ve Papa’nın da onayı ile modern eğitim verilecek bir üniversitenin kurulması amacıyla sekülerize edilerek Cizvitlere terkedilmiştir. Münster üniversitesi 1780 yılında bu manastırda kurulmuştur (Lübbe, 1965).

Sekülerizasyon süreçleri Vestfalya örneğinde olduğu gibi yalnızca dini motivasyon ile hayata geçmiş değildir. Aksine ilerleyen dönemlerde giderek sekülerleşen devletler, Kilise’ye ait taşınmazları bir gelir kapısı olarak görmüştür. Özellikle kurulma ve büyüme safhasında

bulunan Prusya, sekülerize edilen Kilise topraklarından elde ettiği gelir ile önemli oranda gelir etle etmiştir. Prusya Kralı II. Freidrich, Fransız filozof Voltaire'e yazdığı bir mektupta derin ve köklü bir sekülerizasyona ihtiyaç duyulduğunu ve bunu gerçekleştirmeyi dilediğini yazar. Avusturya İmparatoru II. Joseph devrinde uygulanan modernleşme ve reform süreci de büyük sekülerizasyon faaliyetine tanıklık etmiştir. "Josephinizm" olarak adlandırılan bu reform hareketleri boyunca Katolik manastırlarının bir kısmını kapatılmış, manastır keşişleri ve rahibeler de sekülerleştirilerek fabrikalara işçi olarak yerleştirilmiştir (Wangermann, 2016).

Sekülerizasyon kavramının yaşadığı en büyük dönüşüm tarihe "Napoleon Sekülerizasyonu" olarak geçen hadise ile yaşanmıştır. 15 Temmuz 1801 tarihinde Napoleon Bonaparte ile Katolik Kilisesi arasında imzalanan "Konkordat" anlaşması yeni dönemde Kilise'ye izin verilen faaliyet sahasının sınırlarını ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu anlaşmanın 13. Maddesi şu şekildedir: "*Devrim sonrası Katolik Kilisesi'nin yeniden kurulması ve huzur içinde varlığını sürdürmesinin öncelikli şartı sekülerize edilen topraklar ve mallar hususunda herhangi bir talepte bulunulmamasıdır*" (Von Oer, 1978, S.11). Görüleceği üzere konkordat anlaşmasında geçen sekülerizasyon ifadesi, literatürde yerleşik anlamı kullanılmış ve Kilise'nin mallarını müsadere anlamında metne geçmiştir. 1803'te Almanya'yı işgal eden Napoleon, ünlü Reichsdeputationshauptschluss ile Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'na son vermiştir. Napoleon, Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nu yıkmasının akabinde kendisini yegane imparator ilan etmiştir. Kendisini İmparator ilan etmesi akabinde yaptığı ilk iş, Napoleon'un kendi adı ile anılacak olan 1803 sekülerizasyon reformunu yapmak olmuştur. Bu reform başta Bavyera olmak üzere Almanya'nın Katolik bölgelerinde büyük etki etmiştir. Unutulmaması gereken, Bavyera'nın 30 Yıl Savaşları sonrası Katolisizm'in Almanya'daki kalesine dönüşmüş olduğudur. Reformasyon sonrası Ren Nehri sınır olmuş, nehrin batısında kalan topraklar ve Bavyera'nın tümü Katolik toprakları olarak tespit edilmiştir. Napoleon, bu bölgelerde bulunan manastır topraklarını sekülerize etmiştir. Bu sekülerizasyona göre Kiliseler'in, sahip oldukları bahçe haricinde toprak edinmesi yasaklanmıştır. Buna ek olarak her manastırın en doğal hakkı olarak görülen Noviziat (keşiş adayı kabulü ve eğitimi) hakkı manastırların ellerinden alınmıştır. Rahip yetiştirme hakkı belirlenen, sınırlı sayıda manastırla sınırlı tutulmuştur (Von Oer, 1978, S.22). Bu dönüşümün önemli sonuçlarından birisi de Almanya genelinde var olan en önemli feodal kurumların, "*Fürstenbischofluk*"ların (Derebeyi nitelikli piskoposluk) ortadan kaldırılmış olmasıdır. Köln, Mainz, Freising gibi piskoposluk tarafından siyasi olarak da idare edilen topraklar sekülerize edilerek, Kilise otoritelerinin Kilise haricindeki yöneticilik vasıfları ellerinden alınmıştır. 1803 sekülerizasyonu, kavramın da dönüşümü anlamına gelmektedir. 1803'e kadar sekülerizasyon kavramının kullanımı, Kilise'nin, Katolik vasfını kaybetmiş bölgelerden çekilmesi anlamındadır. Mez-kûr çekilme, ibadethane, manastır gibi taşınmazların seküler siyasal kurumlara devri anlamına gelmekteydi. Napoleon'un, Kilise mallarını Katolik bölgelerde sekülerize etmesi, sekülerizasyon kavramını reformasyon dönemine mahsus bir kavram olmaktan çıkarmıştır. Bu sekülerizasyon ile tam seküler bir toprak reformuna imza atılmıştır. Napoleon Kilise'nin iç hukukuna müdahale ederek, bu hukuktan doğan hakları Kilise'nin elinden almış ve sekülerizasyon'a yeni bir yorum katmıştır. Bu yorum sekülerizasyon kavramının günümüzde sahip olduğu anlama kavuşması anlamına gelmiştir.

SONUÇ

Saeculum kökünden türetilmiş kavramlar her ne kadar birbiri ile karıştırılsalar da ifade ettikleri manalar birbirinden farklıdır. Bu kavramlar arasında özellikle sekülerleşme ve sekülarizasyon aralarında ayrıma gidilmesi gereken kavramlardır. Sekülerleşme kavramı hakkında teferruat sayılabilecek farklılıklar haricinde, müşterek kanaat, kavramın 'dünyevileşme süreci'ni ifade eden bir kavram olduğudur. Buna mukabil sekülarizasyon, sekülerleşme kavramının gölgesinde kalmış bir kavramdır ve dini bir kurumun mallarının ve haklarının müsaderesi anlamına gelir. Seküler ve sekülerizm kavramları hakkında da literatürde açık bir ittifak vardır. Hasslinger, günümüzde günlük kullanım dilinde sekülerleşme kavramına beş, sekülarizasyon kavramına ise üç farklı anlamın izafe edildiğini tespit etmiştir (Hasslinger, 2010, S.13). Bunlar şu şekildedir:

Sekülarizasyon:

- Manastıra mensup bir keşişinin yahut rahibin, manastırı terk etmesi ve cemaat kilisesinde göreve başlaması bir yetki dönüşümü olmakla birlikte daha düşük bir seviyeye gelmek anlamına geleceği için Sekülarizasyon olarak adlandırılmıştır.
- Bir rahibin yahut rahibenin görevden ayrılarak ruhbanlık sınıfını terketmesi ve sivil sınıfa geçmesi.
- Son olarak literatürde yaygın şekilde kullanılan mana olan, dini kurumlara ait malların ve hakların dünyevi kurumlara terk edilmesi.

Sekülerleşme:

- Kilise'yi terk etme (Örneğin bir Katoliğin Protestanlaşması)
- Hıristiyanlıktan bir başka dine geçme.
- İnançsızlaşma
- İnançın her hangi bir safhasından ayrışma (Örneğin "Papa'nın yanılmazlığı" konusunda Kilise ile ayrışan "Altkatholik" hareketi)
- Dini kurumlar ve devlet kurumları arasındaki karşılıklı etkileşimin ortadan kalkması.

Sekülerleşme'nin ilk üç maddesi birbiri ile aynı gibi dursa da nüans farkları olduğuna dikkat edilmelidir. Kilise kurumundan ayrılmak Hıristiyan olmaya, Hıristiyanlıktan ayrılmak ise inanmaya mani değildir. Bu sebeple sekülerleşme konusunda yukarıdaki gibi tedrici tespitler yapılmıştır.

Tahlilini yapmaya gayret ettiğimiz kavramlar hakkında sonuç olarak şu tespitleri yapmak mümkündür:

Her ne kadar kavramlar birbirinden ayrıştırılmış olsa da, kavramlar arasında mutlak bir ilişki olduğu ve kavramların birbiri ile karşılıklı etkileşim içinde bulunduğunu öner sürmek mümkündür. Bir süreç olarak sekülerleşme, seküler zihin yapısının oluşmasını ve yaygınlaşmasını neticelendirmiştir. Bu süreçte giderek tahkim edilen seküler akıl, siyasal ve bilimsel yöntem olarak sekülerizmin terviç edilmesiyle sonuçlanmıştır. Sekülarizasyon, yol açtığı etki ile sekülerleşme sürecini hızlandıran bir faktör olmuştur. sekülarizasyon öncesi Kilise'nin yürüttüğü eğitim, sağlık benzeri sosyal hizmetler; Kilise'ye ait okul, hastane gibi kurumların sekülarize edilmesi sonrası Kilise tarafından yürütülemez olmuştur (Kutay, M.,

Çağlar, İ., 2016, S.32) . Dolayısıyla Kilise'nin sosyal hayatta etkisizleşmesi sekülerleşme sürecini hızlandırıcı bir faktör olmuştur. Sekülerleşmenin derinleşmesi ise sekülerizasyonun ciddi bir dirençle karşılaşmadan tatbik edilmesine yol açmıştır.

Sekülerizasyon, dini kurumları etkileyen hukuki bir tutumdur. Bu sebeple, her hangi bir surette sekülerizasyon hadisesinin vuku bulabilmesi için hiyerarşik olarak yapılanmış bir din kurumunun mevcudiyetine ihtiyaç vardır. Bundan dolayı sekülerizasyonun bireysel dindarlığa yönelik doğrudan etki sahibi bir amil olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Sekülerizasyon, bireysel dindarlığı indirekt etkilemektedir. Buna mukabil sekülerleşmenin tesirleri toplumsal seviyede olacağı gibi bireysel seviyede de olabilir. Daha iddialı bir yorumda bulunmak ve sekülerleşmenin toplumsal sahaya oranla bireysel sahada daha etkili olduğunu öne sürmek mümkündür. Bireysel sahaya etki kabiliyeti sekülerleşme ile sekülerizasyon arasındaki en önemli farklardan birini ortaya koyar. Sekülerizasyon dinin sosyal hayattaki varlığını ciddi anlamda kısıtlamaktadır. Dinin ve dindarların kamusal alandaki temsili sekülerizasyon sonrası büyük oranda daralmıştır. Sekülerizasyon Vestfalya Barışı sonrası önemli nüfus değişimlerine ve dinin tatbikatı bakımından kamusal alanda dönüşüme yol açmıştır.

Sekülerizasyon ve sekülerleşme arasındaki en önemli farklardan birisi de söz konusu dönüşümlerin nasıl süreçlere ihtiyaç duyduğudur. Sekülerizasyon dini kurumlara ait malların elden alınmasından ibaret bir hadisedir. Müsadere süreci ile başlamış ve müsaderenin akabinde bitmiş bir süreye mahsus bir süreçtir. Buna mukabil Sekülerleşme, başlangıcı hakkında ittifak olmayan ve halen devam eden bir süreçtir.

Sekülerizasyonun dönemsel olması, sekülerizasyon faaliyetinin sınırlarının dini kurumların sahip olduğu malların adedi ile sınırlı olması sebebiyledir. Buna karşın Sekülerleşme, çeşitli katmanlara sahiptir. Sekülerleşmenin sürmesi için maddi bir zemine ihtiyaç yoktur. Bu sebeple sekülerizasyon tek boyutlu, yatay bir süreç iken, sekülerleşme birden fazla boyuta sahiptir.

Sekülerizasyon ve sekülerleşme, dönüşümlerinin restorasyonu da farklı süreçlere ihtiyaç duyar. Kilise'den müsadere edilen malların, mülklerin ve hakların iadesi ile sekülerizasyonun restore edilmesi mümkündür. Sekülerleşmenin restorasyonu ise nesiller sürececek bir süreçtir ve sekülerleşme öncesi döneme dönüş ise asla mümkün olmayacaktır. Süreçlerin faaliyet süreçleri, restorasyon süreçlerinde de müessir olacaktır.

Sekülerizasyon için aktif ve pasif rol oynayan aktörlerin varlığına ihtiyaç vardır. Buna mukabil sekülerleşme hiçbir aktöre ihtiyaç duymadan kendi dinamikleri ile meydana gelmiş bir süreçtir.

KAYNAKÇA

- Bauberot, J.(2004). *Laiklik – Tutku ile Akıl Arasında 1905-2005*. (A. Er, çev) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Berger, P.(1967). *The Sacred Canopy: elements of a sociological theory of religion*. New York: Anchor Books
- Brunner, O., Conze, W., Koselleck, R. (1972). *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Stuttgart: Klett-Cotta
- Casanova, J. (2007). *Säkularismus-Ideologie oder Staatskunst*. Transit Dergisi, (39)

- Haslinger, H. (2010). *Trennung von Kirche und Staat, Österreich als Problemfall der Säkularisierung*; Yayınlanmamış Doktora Tezi. Universität Wien
- Jones, S. (2013). *Durkheim, die Britische Anthropologie und die Kategorienfrage in den Elementaren Formen des Religiösen Lebens*. In T. Bogusz & H. Delitz (Eds.) *Emile Durkheim* Frankfurt Am Main: Campus Verlag
- Kutay, M. T. & Çağlar, İ. (2016). *Şeairin Sekülerleşmesi ve Türkçe Ezan*. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(4)
- Lübbe, H. (1965) *Säkularisierung, Geschichte eines Ideenpolitischen Begriffs*. Freiburg: Verlag Karl Alber
- Mooser, J. (1993). *Katholische Volksreligion, Klerus und Bürgertum in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Thesen*. In W. Schieder (Eds.) *Volksreligiosität im 19. Jahrhundert*. Stuttgart: Klett-Cotta Verlag
- Plöchl, W. M.(1960). *Geschichte des Kirchenrechts*. Cilt I. Viyana: Herold Verlag
- Rammer, A.(2000). *Säkularisierung – Herausforderung für Kirche, Theologie und Soziologie*; Linz: Universitätsverlag Rudolf Trauner
- Schmidt, T. M. & Pitschmann, A. (2014). *Religion und Säkularisierung*. Stuttgart: J.B. Metzler Verlag
- Theologische Realenzyklopädie(1998) *Theologische Realenzyklopädie* Ansiklopedisi, Cilt XXIX. Berlin: Walter de Gruyter
- Von Oer, R. F.(1978). *Die Säkularisation von 1803- Durchführung und Auswirkungen*; In. A. Langner. (Eds.) *Säkularisation und Säkularisierung im 19. Jahrhundert*. Münih: Schöningh Verlag
- Wangermann, E. (2016). *Aufklärung und Josephinismus*; Bochum: Winkler Verlag
- Zinser, H. (2010). *14 Vorläufige Thesen zur Säkularisierung*. In. H.G. Hödl & V. Futterknecht. (Eds.) *Religionen nach der Säkularisierung*. Wien: Lit Verlag.